

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

MODERN TECHNOLOGIES OF STUDYING PERSONS WITH SPECIAL NEEDS IN HIGHER EDUCATIONAL STAFF OF UKRAINE AND POLAND

У статті розглядаються актуальні питання щодо активізації навчального процесу шляхом широкого використання інформаційних технологій в Україні та Польщі, які дають змогу формувати професійні знання у студентської молоді.

В інклюзивному навчанні молоді з особливими освітніми потребами обох країн використовуються сучасні технології навчання, а особливо можливості дистанційної освіти, яка базується на використанні інформаційних технологій. Вона дає змогу таким студентам виконувати навчальну програму в умовах стабільного побутового режиму. Зростають також їхні можливості самостійно засвоювати програмний матеріал під контролем викладачів. Впровадження інноваційних технологій видозмінює освітній процес, відкриваючи широкі перспективи і нові можливості для студентів з інвалідністю в Україні та Польщі.

Ключові слова: сучасні технології навчання, особи з особливими освітніми потребами, вища освіта, інклюзивна освіта, інформаційні технології, дистанційна освіта, Україна та Польща.

В статье рассматриваются актуальные вопросы активизации учебного процесса за счет широкого использования информационных технологий в Украине и Польше, которые дают возможность формировать профессиональные знания в студенческой молодежи.

В инклюзивном обучении молодежи с особыми образовательными потребностями двух стран используются современные технологии обучения, а особенно возможности дистанционного образования, основанные на использовании информационных технологий. Они дают возможность таким студентам выполнять учебную программу в условиях стабильного бытового режима. Растут также их возможности самостоятельно усваивать программный материал под контролем преподавателей. Внедрение инновационных технологий видоизменяет образовательный процесс, открывая широкие перспективы и новые возможности для студентов с инвалидностью в Украине и Польше.

Ключевые слова: современные технологии обучения, лица с особыми образовательными потребностями, высшее образование, инклюзивное образование, информационные технологии, дистанционное образование, Украина и Польша.

The article deals with the actual issues of activating the educational process. This is possible due to the widespread use of modern learning technologies. They provide an opportunity to form professional knowledge in student youth. SMART technology is a condition for the further successful development of education. To this is quite ready and psychologically adapted modern young generation. The use of such technologies in the educational process allows students with special educational needs to receive higher education on an equal basis with others. This increases their social adaptability and social security. At the same time, it fills the labor market with skilled and competitive professionals. Particularly this is facilitated by the possibility of distance education. It is based on the use of information technology. It enables students to complete a training program in a stable home-based environment. Also, their ability to independently master the program material under the control of teachers is also growing. In the inclusive education of young people with special educational needs, different technologies are needed: adaptive technologies, trainings, information technologies, Internet technologies, interactive technologies, psychological technologies, etc. This will enable all participants to quickly adapt to integrated groups of higher education institutions. The use of electronic textbooks, computer programs, interactive business games, distance learning, virtual communication, and the differentiation of learning enable students to gain deep theoretical knowledge, to acquire practical skills and abilities. This will help them to apply them in their professional activities. That is, the introduction of innovative technologies modifies the educational process. They open up broad prospects and new opportunities for students with disabilities. **Key words:** modern technologies of education, persons with special educational needs, higher education, inclusive education, information technologies, distance education, Ukraine and Poland.

УДК 378.14:004

Шевченко В.М.,
канд. пед. наук, старший науковий співробітник, докторант Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України

Постановка проблеми. Сучасний етап реформування системи вищої освіти в Україні характеризується посиленням уваги до особистості, спрямуванням зусиль викладачів на розвиток творчого потенціалу всіх студентів, а особливо осіб з інвалідністю, молодих людей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії [12, с. 194].

Здобуття вищої освіти – важливий фактор соціалізації та інтеграції зазначених осіб. Освіта для людини з інвалідністю – це шлях до інтеграції, здобуття економічної незалежності, можливості реалі-

зувати себе у професійній сфері та громадському житті [6, с. 167].

Вища освіта в Польщі також займає особливе місце для осіб з особливими потребами. Окрім загальнознаного особистісного розвитку, збільшення можливостей на ринку праці, а отже, збільшення можливостей для незалежного життя, період навчання є часом для набуття студентами необхідних компетенцій у сфері побудови власного майбутнього [13, с. 101].

Відповідно до законодавств двох країн, інклюзивна форма навчання у вищих навчальних закла-

дах передбачає спільне навчання студентів, які мають особливі потреби, з іншими студентами. Така форма навчання визнає за особами з інвалідністю рівні права на отримання освіти і потребує здійснення політики рівних можливостей [1, с. 9].

У Польщі, як і в Україні, вирівнювання можливостей доступу до вищої освіти для осіб з інвалідністю є важливим, але нелегким завданням. Вищі навчальні заклади виконують ці завдання за допомогою призначеного повноважного представника з питань інвалідності. Також у всіх великих університетах працюють спеціальні Центри (Бюро) для інвалідів [15, с. 116].

Забезпечення права осіб з особливими потребами на освіту, в т.ч. й вищу, та заходи щодо реалізації цього права передбачено в Конвенції ООН про права інвалідів, підписаній Україною у вересні 2008 р., ст. 53 Конституції України, а також Законі України «Про освіту» (2017) [8, с. 196].

У Польщі першим кроком і основою для відкриття доступу до освіти особам з інвалідністю та забезпечення її якості є конкретні правові норми, які містяться у Законі про вищу освіту (2005) [13, с. 105]. Цей Закон не містить загальноприйнятого визначення терміна «студент з інвалідністю» або подібного. Тому відповідно до правових норм використання зазначеної термінології можливе лише зі згоди студента [13, с. 101–102].

Проблеми підготовки викладачів загальноосвітніх і професійних шкіл у Польщі до використання комп'ютерних технологій у навчальному процесі набувають особливої актуальності у зв'язку з реформою системи освіти, що розпочалася з 1 вересня 1999 р. Реформа передбачала більшу самостійність викладача в організації та здійсненні навчального процесу, значне розширення прав і можливостей педагога у розв'язанні завдань навчання і виховання учнів. Згідно з курсом на реформування викладач зобов'язаний змінити свої дії, які традиційно відображали виконуваним ним до останнього часу функції інформатора, інструктора та екзаменатора, натомість взяти на себе функції підтримки та допомоги учням в їхньому розвитку [1, с. 4].

Інтеграція студентів з особливими потребами у вищі навчальні заклади вимагає взаємної адаптації обох сторін: студентів до нових умов навчання і вищого навчального закладу до потреб студентів з обмеженими фізичними можливостями здоров'я у спеціальних формах, інформаційних та інтерактивних технологіях і засобах навчання [1, с. 9].

Для викладачів актуальною є проблема пошуку інноваційних підходів до навчання студентів з інвалідністю та вирішення питання їхньої соціалізації, інклюзії в освітньому просторі, впровадження, використання інноваційних технологій у навчально-виховному процесі, створення доступних умов щодо одержання ними вищої освіти [12, с. 194].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі надання освітніх послуг за допомогою сучас-

них технологій навчання особам з особливими потребами в умовах вищого навчального закладу присвячено праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених (В. Биков, А. Гуржій, О. Дікова-Фаворська, Г. Козлакова, К. Кольченко, Ю. Найда, Т. Сак, П. Таланчук, О. Таранченко, М. Чайковський та ін., а також М. Черепаняк-Вальчак, Ф. Шльосек, Х. Квятковська, Я. Рутковьяк, Е. Гурбел, Б. Кузьминська-Солсня, Б. Семенецький та інші).

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення системи інклюзивної вищої освіти для осіб з особливими потребами в Україні відбувається у складних умовах, що супроводжуються недостатнім навчально-методичним і матеріально-технічним забезпеченням, безбар'єрним простором, підтримкою з боку держави [1, с. 9–10].

Якісна освіта виступає основою успішної соціальної інтеграції та фактором самореалізації молоді людини і входить до десятки найважливіших цінностей. Здобуття вищої освіти, престижної спеціальності, гідно оплачуваної праці для осіб з обмеженими можливостями – чи не єдина можливість подолати стан відчуження, соціальної ексклюзії, в якому вони опинилися за об'єктивних умов, пов'язаних зі станом здоров'я [6, с. 167].

Введення в інтегровану систему вищої освіти спеціальних технологій, новітніх методик для цієї категорії студентів відповідає принципам соціальної справедливості. Адже молода людина з особливими потребами саме з вищою освітою має більше шансів працевлаштуватися і бути інтегрованою у суспільство [1, с. 10].

Рівень знань та практичних умінь студентів значною мірою залежить від ефективності застосування сучасних інноваційних технологій навчання, що ґрунтуються на нових методологічних засадах, сучасних дидактичних принципах та психолого-педагогічних теоріях [12, с. 194].

Це можливе завдяки інформатизації освіти в Україні – одному з найважливіших механізмів, що зачинає основні напрями модернізації освітньої системи. Сучасні інформатизаційні технології відкривають нові перспективи для підвищення ефективності освітнього процесу. Змінюється сама парадигма освіти. Велика роль надається методам активного пізнання, самоосвіти, дистанційним освітнім програмам [10, с. 10].

Нині більшість студентів хоче бачити використання мультимедійних засобів на заняттях, вони готові до застосування інтернет-технологій та дистанційної форми навчання. Це свідчить про те, що більшість студентів з інвалідністю зацікавлена новітніми формами роботи на заняттях [12, с. 194–195].

Польські університети з цією метою реалізують багато проектів, результатом яких є створення базових та матеріальних умов для спільної освіти повноправних та інвалідів, у т.ч. усунення бар'єрів

у доступі до інформаційних ресурсів та дидактичної діяльності. Найбільш поширеними є: облаштування бібліотек і читальних залів; комп'ютерні лабораторії, призначені для людей з особливими потребами; адаптація лекційних і семінарських залів до потреб осіб із порушеннями слуху (наприклад, індуктивні петлі), що дає змогу записувати дидактичний зміст, використовуючи нотатки або помічників. У бібліотеках є сучасні лупи, спеціальні сканери, що збільшують сторінки книг, електронний читач, який переводить текст, написаний чотирма мовами, шрифтом Брайля, а також друкує будь-яке введене речення шрифтом Брайля. Студенти з особливими потребами також мають окрему кабінку в бібліотеці, а в ній – спеціальну комп'ютерну станцію з великою мишкою і три типи клавіатур [15, с. 116–117].

Студенти також мають вільний доступ до людей та технологій (у тому числі обладнання), які забезпечують суттєву та психологічну підтримку в повсякденному функціонуванні: перекладачі з мови жестів; помічники інвалідів, тобто особи, які проводять різні види спеціалізованої діяльності; всі види пристроїв, що забезпечують доступ до об'єктів (наприклад, ліфтів), занять (наприклад, індуктивні петлі, ноутбуки тощо); дидактичні матеріали (наприклад, цифрова бібліотека); діяльність в університетах Центрів для людей з особливими потребами; а також готовність співробітників університету до роботи з такими студентами. Все це призводить до інтеграції та нормалізації навчальної ситуації студента з інвалідністю. Відповідно, немає необхідності додавати йому термін «з інвалідністю» [13, с. 106–107].

Для адаптації студентів з особливими потребами до навчального процесу у вищому навчальному закладі незамінними є **комп'ютерні технології** [1, с. 10].

Вирішити більшість проблем, що постає перед людьми з особливими освітніми потребами, може широке впровадження SMART-технологій (мережових, мобільних, інформаційних технологій) у навчальний процес. Використання таких технологій дає змогу студентам з особливими освітніми потребами віртуально бути присутніми на занятті, брати участь в обговоренні питань, а головне – соціально адаптуватись, відчувати впевненість у своїх можливостях [9, с. 94].

Необхідним у цьому разі апаратним та програмним забезпеченням є ноутбуки, комп'ютерні програми, інтерактивні дошки, голосові синтезатори, брайлівські термінали і принтери, програми, що озвучують екран та збільшують його фрагмент, програми для розпізнавання мови тощо [1, с. 10].

За допомогою SMART-технологій викладач може стежити за тим, що роблять студенти, виводити усі робочі монітори студентів на дошку, блокувати монітори студентів, розсилати з інтерактивної дошки навчальний матеріал, наприклад, тест, на усі комп'ютери [9, с. 95].

У таких умовах істотним чином змінюються функції викладача: від джерела (іноді єдиного) знання до навігатора ефективної роботи зі знаннями. У зв'язку з цим світова освітня спільнота стала використовувати новий термін, що підкреслює велике значення цієї функції викладачів, "facilitator" – той, хто сприяє, полегшує, допомагає вчитися [9, с. 95].

Розвиток інформаційних та телекомунікаційних технологій створив принципово нові умови для роботи з інформацією в системі освіти, що відкриває нові можливості отримання вищої освіти для осіб з особливими потребами [3, с. 15]. Одним із визнаних шляхів здійснення інклюзивного навчання молоді у вищих навчальних закладах є **дистанційна форма освіти**.

Дистанційне навчання – це форма навчання, що базується на використанні широкого спектра традиційних та нових інформаційних технологій та їхніх технічних засобів, що залучаються для доставки навчального матеріалу, його самостійного вивчення, організації діалогового обміну між викладачем та студентом, коли процес навчання некритичний до їх розташування у просторі і часі, а також конкретної освітньої установи [1, с. 10].

Одна з головних переваг дистанційного навчання – доступність, тобто можливість стати «віртуальним студентом», забезпечується доступом до комп'ютерної мережі. За таких умов усуваються різні організаційні бар'єри, що обмежують доступ людей з особливими потребами до джерел знань. Тому перспектива змоги здобути вищу освіту через ресурс віртуального зв'язку з викладачем для людини, яка має проблеми зі здоров'ям, видається дуже привабливою, а для деяких із них є єдиним шансом реалізувати свої освітні потреби [3, с. 15].

Це дає змогу особам з інвалідністю спростити форми контактів із вищим навчальним закладом і виконувати навчальну програму в звичних для них умовах побутового режиму. У разі дистанційного навчання зростають можливості студента щодо самостійного засвоєння програмного матеріалу в умовах належного консультативного супроводу викладачів ВНЗ. Дистанційне навчання дає змогу студентам, які не можуть відвідувати університет особисто, використовувати в процесі навчання інші засоби електронного зв'язку [11, с. 223].

В Україні створено мережу регіональних центрів дистанційного навчання, розроблено положення про такі центри та проект положення про порядок ліцензування освітньої діяльності за дистанційною формою навчання [8, с. 196].

В усіх польських університетах активно використовуються онлайн-платформи для викладання навчальних курсів. Онлайн-навчання – це певний міст між старою та новою системою, адже інтерактивність та новітні технології є природними для покоління, яке народилося за комп'ютерами. Тому

e-learning підтримує традиційне навчання, але не замінює живе спілкування з викладачем. Сучасний e-learning в університетах лише доповнює традиційні методи, допомагаючи підтримувати контакт зі студентами між лекціями і семінарами. Також університети використовують віртуальні лекції у реальному часі, наприклад для проведення занять із міжнародними експертами.

Проте навіть для Польщі це лише початок шляху, адже лише близько 10% курсів від загальної кількості викладачі адаптували до онлайн-платформи. Це пов'язано з тим, що зміни вимагають часу, а також створюють значне додаткове навантаження на викладача. Водночас додатковим аргументом для дистанційного навчання є економія коштів. Наприклад, певні обов'язкові курси для всіх студентів у Польщі тепер проходять онлайн – і це економить університетам до 1 млн євро на рік.

Досвід показує, що студенти, що навчаються дистанційно, більш адаптовані до зовнішніх умов, більш самостійні, товариські й комунікабельні, не бояться приймати важливі рішення, тому входять до сучасного світу їм буде простіше [10, с. 71].

Інтернет-технології – найоперативніший та найзручніший засіб сучасної комунікації. Йдеться про побудову принципово нового віртуального інформаційного простору, що особливо є зручним для навчання та оволодіння інформацією для студентів з інвалідністю [1, с. 10].

Навички користування комп'ютером та можливостями Інтернет-мережі нині – одна із суттєвих складових частин успіху та професійного зростання людини в сучасному світі. Особливо цей чинник є важливим для людей з інвалідністю, адже вони, як ніхто інший, відчувають усю користь сучасних інтернет-технологій, насамперед, у навчанні [7, с. 436].

Нині інтернет є для студента не іграшкою, а незамінним помічником у навчанні. Йдеться про веб-сайти та технології, що суттєво допомагають студентів у навчанні та економлять час і кошти [7, с. 436–437].

Із таких сайтів можна виокремити електронні бібліотеки. На них розміщено дуже багато книг, створених спеціально для того, щоб їх можна було читати на моніторах звичайних комп'ютерів.

Електронна пошта. Користуючись нею, студент може отримати поточні завдання, консультації, надіслати виконані письмові роботи, отримати та передати свіжу інформацію щодо кількості поточних завдань тощо.

Соціальні мережі виконують ту саму функцію, що й електронна пошта, але набагато швидше, адже є змога побачити співрозмовника онлайн та задати певні запитання в режимі реального часу. Також вони дають змогу користувачам передавати файли багатьох популярних форматів, що надає неоціненну допомогу студенту з особливими потребами.

Інтернет-месенджери також допомагають студентам з особливими потребами. Так, Skype надає змогу проводити відеоконференції в режимі реального часу, що дає змогу студентів, хоч і віртуально, бути присутнім на зібраннях і лекціях. Також він є незамінним помічником студентів із порушеннями слуху, які спілкуються за допомогою жестової мови [7, с. 437].

Одним із напрямів професійної підготовки студентів є забезпечення їх інноваційними комп'ютерними технологіями, спрямованими допомогти останнім у кращому оволодінні різними науками. Особливу увагу в цьому аспекті доречно звернути на **спеціалізовані комп'ютерні програми**, які полегшують засвоєння навчального матеріалу студентам з особливими потребами.

Нині є безліч спеціалізованих комп'ютерних програм, які допомагають людині з особливими потребами якісно та швидко опрацювати великі масиви інформації, великою часткою якої вони не в змозі оволодіти самостійно, оскільки мають порушення зору, слуху або не встигають записати. Така ситуація в навчальному процесі спотворює увесь її сенс у процесі підготовки таких студентів і в жодному разі не сприяє розвитку та формуванню їх як професійних фахівців [2, с. 94].

Педагогічна технологія тьюторського супроводу – це індивідуальна форма підтримки навчання студентів з інвалідністю. Функції тьюторів визначаються в залежності від форми індивідуальної підтримки, нозології та групи інвалідності студента. Тьютори соціального спрямування допомагають студентам орієнтуватися в інформаційному та архітектурному просторі університету, конспектувати лекції, виконувати лабораторні роботи, опанувати незрозумілий навчальний матеріал, готуватись до залікової та екзаменаційної сесій, спілкуватись із викладачами та колегами по групі, вирішувати питання з адміністрацією. Тьютори технічного спрямування допомагають студентам з інвалідністю під час користування технічними засобами навчання та офісною технікою, трансформують навчально-методичні матеріали в адаптовану до їхніх потреб форму [1, с. 10–11].

Важливим аспектом адаптації молоді та всіх суб'єктів взаємодії в навчально-виховному процесі інтегрованих груп вищого навчального закладу є впровадження **тренінгових програм** [1, с. 11].

Важливо пам'ятати, що студенти з особливими потребами є більш залежними від організованого навчального процесу. Проте вони можуть розраховувати на усунення бар'єрів і адаптацію умов до своїх можливостей та потреб [14, с. 152]. Це вимагає від університетів і викладачів пошуку ефективних та інноваційних технологій задля досягнення освітньої мети, що гарантує рівні можливості доступу до вищої освіти для всіх молодих людей з особливими освітніми потребами [12, с. 195].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, можемо констатувати, що студенти з інвалідністю обох країн надають великого значення освіті у своєму житті. Впровадження інноваційних технологій видозмінює для них освітній процес, відкриваючи широкі перспективи і нові можливості. Сучасні технології допомагають отримати ґрунтовні теоретичні знання, набути практичних умінь і навичок, що є невід'ємним фактором розвитку кваліфікованого, інтелектуального, високопрофесійного суспільства.

Перспективними, на наш погляд, є подальші дослідження з розширення дистанційного навчання в Україні та створення Центрів підтримки студентів з особливими потребами у вищих навчальних закладах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бацман О.С. Технологічні можливості інтегрованого навчання у ВНЗ. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів*: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18–19 листопада 2015 р.). К.: Університет «Україна», 2015. С. 9–11.
2. Волинець Н.В. Проблема використання інформаційних технологій при підготовці студентів в інклюзивному середовищі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів*: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18–19 листопада 2015 р.). К.: Університет «Україна», 2015. С. 94.
3. Волошко Л.Б. Психолого-педагогічні та технологічні особливості навчання студентів з особливими потребами в віртуальному освітньому середовищі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів*: тези доповідей XIV міжнарод. наук-практ. конф. (м. Київ, 19–20 листопада 2014 р.). К.: Університет «Україна», 2014. С. 15.
4. Вчитись за кордоном добре, а викладати? Про реалію роботи в університетах Європи. URL: <http://svitua.com.ua/article/201706/3970-vchytys-kordonom-dobre-vykladyty-ukrayinka-rozpovila>
5. Кедровіч Г. Теорія і практика застосування комп'ютерних технологій у загальноосвітніх і професійних навчальних закладах Польщі: автореф. дис. ... докт. педаг. наук. Київ, 2001. С. 4.
6. Марунчак О.В. Нові технології освіти для студентів з обмеженими можливостями / О.В. Марунчак, І.Л. Гуменюк. *Збірник науково-методичних праць Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: «ВЕКТОР». Вип. 2. Кам'янець-Подільський: «Аксиома», 2017. С. 167.
7. Патра С.М. Сучасні інтернет-технології як засіб поліпшення рівня доступу до освіти людей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі*: тези доповідей. К.: Університет «Україна», 2012. С. 436–437.
8. Пачесюк М.Г. Дистанційне навчання для інвалідів. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: тези доповідей: в 2-х ч.; ч. II. К.: Університет «Україна», 2010. С. 196.
9. Румянцева Т. Актуальність використання SMART-технологій для студентів з особливими освітніми потребами / Т. Румянцева, Є. Левицька. *Smart-освіта: ресурси та перспективи*: матеріали Міжнарод. наук.-метод. конф. (Київ, 16–17 жовтня 2014 р.): тези доповідей. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. С. 94–95.
10. Тарсукова Л.А. Дистанційне навчання в Україні для студентів з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів*: тези доповідей XIII Міжнарод. наук-практ. конф. (20–21 листопада 2013 р., м. Київ). К.: Університет «Україна», 2013. С. 70–71.
11. Терлецький В.К. Дистанційна освіта в інклюзивному навчанні студентів. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю*: тези доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Київ, 23–24 листопада 2016 р.). Частина 2. К.: Університет «Україна», 2016. С. 223.
12. Яшина А.В. Інноваційні технології навчання осіб з інвалідністю. *Збірник науково-методичних праць Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: «ВЕКТОР». Вип. 2. Кам'янець-Подільський: «Аксиома», 2017. С. 194–195.
13. Krzymowska E. Student z niepełnosprawnością w Polsce. *Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej*. 2014. Nr. 15. S. 101–102, 105–107.
14. Sakowicz-Boboryko A. Wartość edukacji w życiu studentów pełnosprawnych oraz studentów z niepełnosprawnością / A. Sakowicz-Boboryko, D. Wyrzykowska-Koda, D. Otapowicz. *Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej*. 2017. Nr. 27. S. 152.
15. Zielińska A. edukacja akademicka w polsce dla osób z niepełnosprawnością. *Збірник науково-методичних праць Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції: «ВЕКТОР». Вип. 2. Кам'янець-Подільський: «Аксиома», 2017. С. 116–117.